

Prof. zw. dr hab. Ewa Komorowska
Instytut Filologii Słowiańskiej
Uniwersytetu Szczecińskiego

Szczecin, 22 stycznia 2018 r.

Recenzja rozprawy doktorskiej Marcina Trendowicza na temat: *Fenomen Stirlitza. Obraz radzieckiego agenta wywiadu w języku rosyjskim i kulturze współczesnej Rosji*, Gdańsk 2017, ss. 224

Monografia Marcina Trendowicza wpisuje się swym zakresem tematycznym w badania językoznawcze zorientowane na paradygmat antropocentryczny. Przedmiotem zainteresowania Autora staje się postać kultowego bohatera filmowego Stirlitza – symbolu radzieckiego agenta wywiadu. Fenomen Stirlitza będący podmiotem badań posłużył również Autorowi monografii jako przyczynek do wielokierunkowych rozważań o charakterze językowym w pełnym zanurzeniu kulturowym.

Obiektem badań naukowych jest Stirlitz – kultowy bohater stworzony przez pisarza J. Siemionowa i przeniesiony na ekran przez reżysera T. Liozonową w seryjnym filmie „Siedemnaście mgnień wiosny”. Prezentowana rozprawa doktorska obejmuje szereg zagadnień konotowanych z Stirlitzem jako symbolem radzieckiego agenta wywiadu. Przedmiotem badań stają się, między innymi, lingwistyczne przejawy funkcjonowania tego fenomenu, tj. koncepty *szpieg* i *agent* wywiadu, cykl dowcipów (rozpatrywanych w kategorii gatunków mowy) oraz zjawiska precedensowe związane z obiektem badań.

Rozprawa składa się ze wstępu, wprowadzającego rozdziału teoretycznego, trzech rozdziałów analitycznych, zakończenia, bibliografii, spisu stosowanych skrótów oraz streszczenia w języku polskim. Już taki układ pracy z dominacją rozdziałów analitycznych wskazuje na jej podstawową zaletę: solidną podstawę materiałową i samodzielność interpretacji.

Wstęp stanowi wprowadzenie do zagadnienia poprzez wyznaczenie celu analizy, określenie zakresu materiału badawczego i przyjętej metodologii badawczej, jak również zawiera opis struktury pracy z zasygnalizowaniem najważniejszych zagadnień.

Zasadniczym celem dysertacji jest całościowa i kompleksowa charakterystyka fenomenu Stirlitza jako obrazu radzieckiego agenta wywiadu w języku rosyjskim i kulturze współczesnej, jak również sposobów jego odzwierciedlenia we współczesnym języku rosyjskim. Autor do realizacji wyznaczonego celu postawił następujące szczegółowe zadania

badawcze: scharakteryzowanie konceptów językowo-kulturowych *szpieg* i *agent wywiadu* we współczesnym języku rosyjskim, scharakteryzowanie tła kulturowego badanego zjawiska; analizę serii dowcipów o Stirlitzu z punktu widzenia jego specyfiki językowej na podstawie przedstawionych rozważań teoretycznych i metodyki ich opisu oraz systematyzacja teoretycznych podstaw badania i charakterystyki zjawisk precedensowych i ich zastosowanie do opisu fenomenów związanych z postacią Stirlitza.

Na podkreślenie już na wstępie zasługuje bardzo dojrzały sposób ilustrowania podstaw metodologicznych rozprawy, który tym samym daje asumpt do zrozumienia specyfiki Stirlitza w zanurzeniu tła kulturowego ówczesnego kraju. Warto podkreślić, że wprowadzona wielokierunkowa: lingwistyczna, kulturowa i lingwistyczno-kulturowa metodologia pozwala wykazać złożoność i wielowątkowość badanego obiektu. W badaniach nad konceptami językowo-kulturowymi zastosowano połączenie analizy leksykograficznej i korpusowej. Znalazły w nich również zastosowanie elementy analizy kontekstualnej, słowotwórczej, stylistycznej, etymologicznej i częstotliwościowej. Warto już na wstępie podkreślić gruntowne podstawy metodologiczne. Do opisu dowcipów bowiem zastosowano założenia teorii gatunków mowy, w tym naturalnego metajęzyka semantycznego stworzonego przez A. Wierzbicką. Scharakteryzowano również dowcipy w oparciu o klasyfikację bazującą na podziale w zależności od występującego w nich typu komizmu. Analizę zjawisk precedensowych związanych z obiektem badań wykonano w oparciu o metody opracowane przez przedstawicieli Moskiewskiej Szkoły Lingwistyki, które opierają się na rozważaniach teoretycznych J. Karaułowa. W badaniach nad konkretnymi fenomenami precedensowymi wykorzystano połączenie metod analizy lingwistycznej i dyskursywnej.

Pierwszy teoretyczny rozdział rozprawy doktorskiej został poświęcony charakterystyce konceptów *szpieg* i *agent wywiadu* specyficznych dla rosyjskiej przestrzeni językowo-kulturowej oraz ich analizie porównawczej, dzięki której możliwe było określenie oceny wartościującej. Analizy Autora dysertacji o modelowaniu konceptów i ich porównawczej analizie poprzedzają teoretyczne rozważania na temat miejsca kulturologii w językoznawstwie współczesnym oraz konceptowi jako bazowej jednostce językoznawstwa kulturowego, a także metodyce badania konceptów. Autor wychodzi z tych rozważań zwycięsko pokazując w sposób logiczny i merytoryczny podstawy metodologiczne opisu. Swoją analizę podsumowuje stwierdzeniem, że „koncept *szpieg* w języku rosyjskim posiada jednoznacznie negatywną ocenę wartościującą, w przeciwieństwie do konceptu *agent wywiadu* posiadającego ocenę pozytywną lub neutralną. Oba koncepty są ze sobą

nierozerwalnie związane i często tworzą parę przeciwstawną, opartą na bazowej opozycji kulturowej *swój – obcy* (*swój agent wywiadu – obcy szpieg*”.

W rozdziale drugim przedstawione zostało tło kulturowe obrazu agenta wywiadu w języku i kulturze Rosji: poddano analizie powieść „Siedemnaście mgnień wiosny” J. Siemionowa i jej autora – twórcę Stirlitza, film T. Lioznowy pod tym samym tytułem, a także scharakteryzowano podobieństwa i różnice między nimi. Zasygnalizowano istnienie możliwych realnych prototypów bohatera literackiego, przeanalizowano przyczyny popularności serialu, parodie powieści i filmu oraz obecność Stirlitza w utworach innych autorów. Ciekawe są interpretacje porównawcze stereotypu Stirlitza jako agenta w odniesieniu do osób rządzących we współczesnej Rosji czy nawet zasygnalizowano jego związki z innymi rosyjskimi i zagranicznymi agentami wywiadu – bohaterami współczesnej kultury masowej.

Rozdział trzeci został poświęcony Stirlitzowi jako bohaterowi popularnych nie tylko w Rosji, ale również w Polsce dowcipów. W rozdziale tym Marcin Trendowicz omawia – jako wprowadzenie do tematu – podstawy teoretyczne badań dowcipów z punktu widzenia teorii gatunków mowy oraz lingwistyki konstrukcji. Przedmiotem opisu staje się również klasyfikacja dowcipów wraz z ich charakterystyką. I dopiero na tej gruntownej teoretycznej podstawie Doktorant analizuje dowcipy o Stirlitzu z punktu widzenia językowego i kulturowego. Podstawową cechą wyróżniającą dowcipy o Stirlitzu spośród innych serii dowcipów – zauważa Marcin Trendowicz – jest ich nietypowa struktura (m.in. przewaga dowcipów bazujących na komizmie językowym nad komizmem sytuacyjnym, przewaga czasu przeszłego nad teraźniejszym), co należy powiązać ze szczególną konstrukcją serialu telewizyjnego „Siedemnaście mgnień wiosny”, który jest ich bezpośrednim źródłem.

W rozdziale czwartym Doktorant porusza kwestie dotyczące funkcjonowania fenomenów precedensowych związanych z postacią Stirlitza. Wstępnie – wprowadzając w zagadnienie – charakteryzuje pojęcie precedensu oraz jego wykorzystanie w językoznawstwie, a także różne podejścia naukowe do badania zjawisk precedensowych. W oparciu o opracowaną metodykę badań Marcin Trendowicz przeprowadza merytoryczną analizę wybranych zjawisk precedensowych: antroponimu „Stirlitz” oraz wypowiedzi „Siedemnaście mgnień wiosny”, źródłem których jest tekst precedensowy o tej samej nazwie. Autor dowodzi, że antroponim precedensowy „Stirlitz” jest aktywnie wykorzystywany m.in. w mediach, a szczególnie w reklamie, w dyskursie kulinarnym, a także w sferze informatycznej. Wypowiedź precedensowa „Siedemnaście mgnień wiosny” w języku

rosyjskim znalazła zaś zastosowanie w formie zmodyfikowanej m.in. w tytułach artykułów prasowych, książek, filmów, utworów muzycznych, jak również w sferze turystyki.

Zakończeni rozprawy zawiera szczegółowe wnioski wypływające z przeprowadzonej analizy. Autor zawarł tu również – co jest bardzo istotne współcześnie – sugestie na temat możliwości wykorzystania badań i ich kontynuacji.

Kilka słów podsumowania.

Wprowadzając w zagadnienie fenomenu konceptu Stirlitza jako obrazu radzieckiego agenta wywiadu, Autor w rozprawie odkrywa stopniowo przed nami wachlarz swych uzdolnień filologicznych: sprawność warsztatową, przejawiającą się w umiejętności wielokierunkowego i wielopoziomowego opisu materiału językowego oraz zdolność do ciekawej, wielobarwnej interpretacji materiału badawczego. Monografię Marcina Trendowicza czyta się jak powieść, która stopniowo wprowadza w świat konceptu, ale i barwy dowcipu na szerokim tle kulturowym. Jest to więc dużej rangi umiejętność wykładu lingwistycznego, który nie tracąc na wartości merytorycznej, pobudza do myślenia, niekiedy uśmiechu, daje chwile zadumy, a w rezultacie pochłania swą problematyką. Wyróżnione zalety doprowadziły Autora rozprawy do przemyślanych i przekonujących wniosków, skłaniających do dalszych poszukiwań, do pogłębionych analiz i własnych koncepcji językowo-kulturowych. O bogactwie zebranej, przeanalizowanej literatury tematu świadczy licząca 31 stron bibliografia (367 pozycji literatury przedmiotu oraz źródeł materiału badawczego), która – co istotne – znalazła merytoryczne odzwierciedlenie w analizach lingwistycznych i kulturowych. A podsumowania, które podnoszą wartość pracy, zostały zilustrowane 19 tabelami i 6 schematami, wykaz których umieszczono na końcu pracy.

Na pochwałę zasługuje jeszcze piękny poprawny język rosyjski, którym napisana jest praca oraz estetyczna i poprawna technicznie strona przygotowania rozprawy.

Pragnę podkreślić, że rozprawa swym zakresem tematycznym i żywym potokiem lingwistycznym otwiera drogę do dalszych badań w tym zakresie. Całe zaś dokonanie Marcina Trendowicza uznaję za nowatorskie i proponuję skierowanie rozprawy do druku.

Biorąc pod uwagę kunszt merytoryczny przedstawionej rozprawy doktorskiej, jej piękny język i umiejętności Autora w logice wykładu lingwistycznego stwierdzam, że rozprawa ze wszech miar spełnia wymagania stawiane dysertacjom doktorskim, i – oczywiście – wnoszę zarówno o wyróżnienie monografii, jak i dopuszczenie jej Autora – Marcina Trendowicza – do dalszych etapów przewodu doktorskiego.

E. Konowska